

verfomfaaide, goedkoop gedrukte versie van de Schrift. Zo is ook een tekstschilderij in feite een afbeelding waarvoor een vorm gekozen werd en is de keuze voor deze of gene preekstoel doorslaggevend voor de manier waarop een bepaalde ruimte ervaren wordt. Vorm en inhoud gaan altijd samen. Met die opvatting sluit Mochizuki zich in zekere zin aan bij Adrew Spicer die zijn belangrijke studie *Calvinist Churches in Early Modern Europe* (2007) ook al besloot met de vaststelling dat de kerken en hun decoratie moeten gezien worden als spiegels van de gereformeerde gemeenschappen waarin ze tot stand kwamen en dat die inrichting, afhankelijk van de specifieke opvattingen van die gemeentes, extreem sober of behoorlijk uitbundig kon zijn. Het knappe van Mochizuki's werk is dat zij er, door uitgebreid archiefonderzoek in slaagde om de materiële religieuze cultuur van de Grote of Sint-Bavokerk in Haarlem inderdaad te linken aan de gemeente die ze inrichtte. Dat ze daarbij geen appels met peren vergelijkt en ondanks de thematische indeling diachronisch te werk gaat, is zeer lovenswaardig. Calvinisme in Haarlem in 1570 verschilt danig van calvinisme in diezelfde gemeente in 1670.

De laatste drie hoofdstukken en de conclusie zijn de meest creatieve hoofdstukken van dit boek en, wat mij betreft, de interessantste. Ondanks het feit dat ik in deze hoofdstukken verwijzingen naar enkele contemporaine en invloedrijke auteurs, zoals Petrus Bloccius (*Tveehondert Ketteryen*, 1567), mis, laat Mochizuki zien hoe de protestantse gemeenschap in Haarlem vrijwel meteen na de Beeldenstorm naar een andere materiële, religieuze cultuur zocht. Het Woord stelt ze, terecht, centraal. Ze beschrijft hoe de orale cultuur van de Reformatie gematerialiseerd werd (bijvoorbeeld in preekstoelen), een commemoratieve functie kreeg (bijvoorbeeld in tekstepitafen) en manifest aanwezig was in protestantse kerken zoals die van Haarlem. De rode draad is de fascinerende paradox tussen het Woord oftewel het zuiver spirituele en de materialisering en visualisering daarvan in objecten in religieuze ruimtes. Als geen andere

auteur slaagt Mochizuki erin om die paradox scherp te stellen.

In haar besluit pleit de auteur voor een herwaardering van gereformeerde kerkinterieurs omdat die integraal deel uitmaakten van de visuele cultuur van lidmaten en liefhebbers in de Republiek. Ze mag dan radicaal verschillen van de beeldtaal van de beeldende kunsten in de Gouden Eeuw, de 'Material Religion' moet in de analyse ervan betrokken worden, aldus de auteur.

Mia Mochizuki's *The Netherlandish Image after Iconoclasm* is een mooi verzorgd boek waarin vorm en inhoud – zo hoort dat bij zo'n uitgave – elkaar versterken. Het is vlot geschreven en stemt tot nadenken. Meer kan men van een boek niet verlangen.

KOENRAAD JONCKHEERE, UNIVERSITEIT
GENT

Tracy, James D., *The Founding of the Dutch Republic. War, Finance, and Politics in Holland 1572-1588* (Oxford: Oxford University Press, 2008, 343 blz., £ 60,-, ISBN 978 0 19 920911 8).

Al een aantal jaren hield James Tracy spreekbeurten over 'de financiering van de Nederlandse Opstand'. In dit boek zijn die spreekbeurten samengebracht tot een coherent verhaal over de manier waarop de rebellen erin slaagden hun strijd tegen de Spaanse Habsburgers te financieren. Het boek is echter ambitieuzer dan dat alleen, want Tracy wil ook laten zien wat voor staat de rebellen creëerden uit de opeenvolgende ad-hoc besluiten, veelal genomen onder druk van de acute oorlogsomstandigheden. Het is een analyse waarmee toekomstige historici van dit sleuteltijdvak uit de Nederlandse geschiedenis terdege rekening zullen moeten houden.

In zekere zin is het boek een vervolg op twee eerdere boeken van dezelfde auteur: *A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands* uit 1985, en

Holland under Habsburg Rule uit 1990, waarin Tracy demonstreerde hoe Holland in de Habsburgse periode al een semi-zelfstandige staat was geworden, door de schepping van een openbare financiële infrastructuur. Het succes van die provinciale staatsvorming, betoogde Tracy in die eerdere boeken, was gelegen in de samenwerking van de stedelijke elites in het gewest. Die lijn wordt hier doorgetrokken, maar in een periode die per definitie veel complexer, om niet te zeggen verwarder was dan die voor 1566, waar de eerdere boeken halt hielden.

Tracy's nieuwe boek behandelt drie samenhangende thema's, die consequent terugkeren in de vier chronologische delen waarin het boek is onderverdeeld. Die thema's zijn de oorlogsstrategie, de financiering van de oorlogsinspanning, en de politieke coalities die noodzakelijk waren om die inspanningen te leveren. Impliciet oriënteert Tracy zich voor het antwoord op de vraag naar de grondslag van de Republiek op die staatsvormingsliteratuur die oorlogsinspanning en oorlogsfinitieering als de grondlagen voor de vroegmoderne staat beschouwt. In feite is de onderliggende vraag: hoe konden de revolutionaire gewesten het met succes opnemen tegen de sterkste supermacht van zestiende-eeuws Europa?

In het eerste deel, dat de periode 1549-1567 behandelt, laat Tracy zien hoe de oorlogen tussen de Fransen en de Habsburgers zowel een militaire als een financieel-institutionele leerschool vormden voor de Hollanders. De lessen die ze toen leerden moesten ze daarna in praktijk zien te brengen. In de eerste jaren van de Opstand (deel 2: 1572-1576) was het vooral alle hens aan dek om de defensie te organiseren. Verbazingwekkend genoeg slaagden de autoriteiten erin om in de opstandige gebieden de belastinginkomsten op peil te houden en zelfs leningen af te sluiten, al was dat tegen rentestanden die tot wel 20% konden oplopen. De enige manier was door zoveel mogelijk steden bij de besluitvorming te betrekken. Een obligatie uit augustus 1572 ter grootte van 500.000 pond, ondertekend door dertien steden en de

ridderschap, demonstreerde dat zelfs op een zeer kritisch moment de kredietwaardigheid van de Hollandse steden bleef functioneren.

Vanaf 1576 (deel 3: 1576-1582) probeerden de Hollanders een militaire bufferzone rondom hun eigen gebied te scheppen en de oorlog naar het grondgebied van de andere gewesten te verplaatsen. Dat was alleen al een lastige opgave omdat veel troepen nog aanzienlijke sommen geld tegoed hadden. Door ze op kosten van Holland in de andere gewesten te stationeren, sloegen de Hollanders twee vliegen in een klap. Intussen werd de belastingschroef door de steden steeds verder aangedraaid. Dat ging niet zonder onderlinge wrevel. Toch slaagden de Hollandse steden er vanaf 1583 in (deel 4: 1583-1588) om in korte tijd meer dan vijftig procent extra belastinginkomsten te genereren, daarbij wellicht geholpen door de eerste fase van economische groei. Die groei plaatst Tracy daarmee op een ongewoon vroeg punt in de tijd. In het conflict met Leicester was de Hollandse steden er extra veel aan gelegen om hun onafhankelijkheid, binnen een provinciaal verband, te waarborgen. Zo ontstond, betoogt Tracy in het afsluitende hoofdstuk, een staat waarin de decentrale bestuursvorm niet een handicap vormde, maar juist een voorwaarde was voor de economische en politieke successen die de Republiek in de zeventiende eeuw ten deel zouden vallen.

Hoewel dit boek nominaal gaat over het ontstaan van de Republiek, is het schaamteloos 'Hollandocentrisch'. Holland vormde de financiële kurk van de Opstand, en Tracy laat er geen enkel misverstand over bestaan dat het zonder Holland nooit had kunnen lukken. Het is jammer dat Tracy zich voor de politieke dimensie helemaal richt op de stads- en provinciebestuurders. Je zou willen weten hoe zij hun burgers en ingezetenen zo gek kregen om mee te betalen aan het enorme avontuur waarin zij die gewone mensen hadden meege-sleept. Het boek verhaalt hoe er hier en daar verzet was, bij voorbeeld tegen inundaties. Boeren werd schadevergoeding in het vooruitzicht gesteld, maar van uitbetaling is geen spoor te vinden. De schade

ten gevolge van de inundaties die nodig waren voor het ontzet van Leiden worden begroot op 6 miljoen pond, vier keer de jaaropbrengst van de gemene middelen in Holland!

Je zou ook kunnen betreuren dat in dit boek geen doorgaande reeksen zijn gepubliceerd over inkomsten en uitgaven van Holland in het behandelde tijdvak. In plaats daarvan staan in de tekst, en in een aantal tabellen, talrijke cijfers die de lezer niet altijd helpen het overzicht te bewaren. Maar de auteur zou kunnen tegenwerpen dat dergelijke reeksen al gepubliceerd zijn in het door Liesker en Fritschy bezorgde deel over de gewestelijke financiën van Holland in de reeks die het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis uitgeeft. Bovendien waren de openbare financiën in deze jaren dusdanig complex, dat zulke doorgaande reeksen allicht een al te overzichtelijk beeld zouden geven van wat in werkelijkheid een chaotische toestand was. Daarom moeten we misschien zwaarder tillen aan het feit dat dit boek op gespannen voet staat met een aantal artikelen die dezelfde Wantje Fritschy de afgelopen jaren heeft gepubliceerd over deze problematiek, zonder dat dit debat met zoveel woorden wordt gevoerd. In die artikelen lanceert Fritschy twee stellingen. De eerste is dat Tracy in zijn boek uit 1985 het belang van leningen sterk heeft overschat. Als er in de zestiende eeuw al een financiële revolutie plaatsvond, dan lag die eerder op het vlak van de belastingen dan op dat van de leningen. Die mening lijkt Tracy hier niet te bestrijden; hij lijkt fiscaliteit en schuldenlast als twee kanten van hetzelfde verhaal te beschouwen. De tweede stelling van Fritschy is dat het bovenal de organisatie van het gewest was, die voor financiële stabiliteit zorgde. Op dit punt presenteert Tracy een heel ander beeld. Hoewel hij zich, net als Fritschy, grotendeels verlaat op de resoluties van de Staten van Holland, is hij vooral onder de indruk van de zelfstandige lijn die de steden kozen, en van hun grote rol in het staatsvormingsproces. Zijn behandeling is, juist omdat hij niet alleen naar de cijfers kijkt, vooralsnog overtuigender.

De zestiende eeuw laten Nederlandse historici veelal links liggen, waardoor Engelse en Amerikaanse collega's er hun stempel op kunnen drukken. Met dit zorgvuldig gedocumenteerde en scherp doordachte boek heeft Tracy een trilogie voltooid die nog lang zal fungeren als de belangrijkste wegwijzer in deze fascinerende periode.

MAARTEN PRAK, UNIVERSITEIT UTRECHT

Bruyn Kops, Henriette de, *A Spirited Exchange. The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650* (The Northern World 32; Leiden en Boston: Brill, 2007, XIII + 372 blz., € 99,-, ISBN 978 90 04 16074 3).

Wijnimport uit Frankrijk lijkt opeens de best bestudeerde tak van handel in de tijd van de Republiek geworden. In 2006 en 2007 verschenen er twee proefschriften over, één van Anne Wegener Sleswijk over de achttiende eeuw en één van Henriette de Bruyn Kops over de eerste helft van de zeventiende eeuw, dat het onderwerp is van deze bespreking. Dat de wijnhandel belangrijk was voor de economie van de Republiek, werd al lang vermoed. Bepaalde onderdelen ervan, zoals Hollandse koopliedengemeenschappen in Frankrijk, werden eerder door Franse, Nederlandse en Amerikaanse historici onderzocht, onder wie De Bruyn Kops' promotor aan Georgetown University, James Collins. Wat tot nu toe ontbrak, waren meer omvattende analyses over de lange termijn. Eén van de problemen die het maken van zulke analyses bemoeilijken is het gemis aan grote, gemakkelijk toegankelijke hoeveelheden seriële data. Er is in de wijnhandel geen equivalent voor de Sonttolregisters of het VOC-archief. Voor de vroege zeventiende eeuw laat dit gemis zich nog sterker voelen dan voor de periode na 1700. De Bruyn Kops heeft haar beeld grotendeels moeten opbouwen uit verspreide gegevens in Nederlandse